

UDK: 811.512

Dilafroz TURAKULOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktranti
E-mail: dilimturakulova1309@gmail.com

Renessans ta'lim universiteti professori, filologiya fanlari doktrori, professor Raupova Laylo Raximovna taqrizi asosida

TILSHUNOSLIKDA EPISTEMIK MODALLIKNING LINGVISTIK TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada modallik tushunchasi va uning til bilan bog'liq jihatlarini tahlil etiladi. Modallik gapning voqelikka munosabatini yoki so'zlovchining uzatilayotgan axborotga shaxsiy munosabatini ifodalovchi turkum sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda modallikning obyektiv va subyektiv turlari, shuningdek, epistemik modallikning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi batafsil o'rganilgan. Epistemik modallik, ayniqsa, so'zlovchi tomonidan xabar mazmunini baholash hamda uning ehtimolligi, ishonchligi yoki voqelikka mosligi darajasini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Maqolada tilshunoslarning epistemik modallik haqidagi qarashlari, obyektiv va subyektiv epistemik modallik o'rtasidagi farqlar, shuningdek, uni til vositalari orqali ifodalash usullari, jumladan, modal fe'llar, so'z birikmalari va modus fe'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda modallikning ahamiyatini yoritib, uning til tizimidagi o'rni aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: modallik, epistemik modallik, obyektiv modallik, subyektiv modallik, lingvistik kategoriya, ehtimollik, ishonchlik.

LINGUISTIC ANALYSIS OF EPISTEMIC MODALITY IN LINGUISTICS

Annotation

This article analyzes the concept of modality and its relation to language. Modality is considered as a category that expresses the relationship of an utterance to reality or the speaker's personal attitude toward the conveyed information. The study examines in detail the objective and subjective types of modality, as well as the theoretical foundations and practical application of epistemic modality. Epistemic modality is particularly important for the speaker's evaluation of the message content and determining its probability, reliability, or correspondence to reality. The article explores linguists' perspectives on epistemic modality, the differences between objective and subjective epistemic modality, and the methods of expressing it through linguistic means, including modal verbs, word combinations, and modus verbs. The findings highlight the importance of modality in linguistics and its role in the linguistic system.

Key words: modality, epistemic modality, objective modality, subjective modality, linguistic category, probability, reliability.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭПИСТЕМИЧЕСКОЙ МОДАЛЬНОСТИ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В данной статье анализируется понятие модальности и ее связь с языком. Модальность рассматривается как категория, выражающая отношение высказывания к действительности или личное отношение говорящего к передаваемой информации. В исследовании подробно изучены объективные и субъективные виды модальности, а также теоретические основы и практическое применение эпистемической модальности. Эпистемическая модальность имеет важное значение, особенно для оценки говорящим содержания сообщения, а также определения степени его вероятности, достоверности или соответствия реальности. В статье рассмотрены взгляды лингвистов на эпистемическую модальность, различия между объективной и субъективной эпистемической модальностью, а также способы ее выражения средствами языка, включая модальные глаголы, словосочетания и модусные глаголы. Результаты исследования освещают значение модальности в лингвистике и ее роль в языковой системе.

Ключевые слова: модальность, эпистемическая модальность, объективная модальность, субъективная модальность, лингвистическая категория, вероятность, достоверность.

Kirish. Modallik nazariyalari ikki yondashuvga asoslanadi: tilning modalligi gapning voqelikka munosabati yoki nutq subyektining uzatilayotgan ma'lumotlarga munosabati sifatida talqin qilinadi. Ba'zi tushunchalar nuqtayi nazaridan bu ziddiyat yuqoridagi talqinlarni birlashtirish orqali bartaraf etiladi. Ushbu maqolada modallik gap mazmuniga munosabatni ifodalovchi lingvistik kategoriya sifatida tushuniladi. Bizning fikrimizcha, so'zlovchi modallikni aniqlashda markaziy o'rin egallaydi, chunki aynan so'zlovchi nutqda obyekt va uning bog'liq belgisi o'rtasidagi munosabatni o'rnatadi. Bu tushuncha modallikning gapning asosiy mazmuni va haqiqat o'rtasidagi munosabatni aks ettirishi faktini inkor etmaydi; bunday aks ettirish modallikning muayyan ko'rinishiga aylanadi va modallik kategoriyasining obyektiv va subyektiv turlarga an'anaviy bo'linishini tan olishimizga mos keladi. Shu nuqtayi nazardan biz bunday bo'linishning shartlilikini tan olamiz va obyektivlikning nisbiy tabiatiga e'tiborni qaratamiz. Bu voqelik va mazmun o'rtasidagi haqiqiy munosabatlarda emas, balki so'zlovchining bu munosabatlarni obyektiv yoki subyektiv sifatida qabul qilishida aks etadi. Tilshunoslikda modallik kategoriyasining semantik ko'lamini aniqlash masalasida qarama-qarshi yondashuvlar ishlab chiqilgan. Modallikka keng yondashuv doirasida juda keng

ma'nolar doirasi, jumladan, gapning to'g'ri yoki noto'g'riligi, gapning ishonchlik nuqtayi nazaridan baholanishi, harakat subyektining harakatga munosabati, shuningdek, kommunikativ maqsad, tasdiqlash yoki inkor etish, ifodalilik va hissiy bo'yoq, uslubiy jihatlar, umumlashtirish, aniqlik, urg'u, vaqt ma'nosi va boshqa munosabatlar qamrab olinadi. Ba'zi tadqiqot konsepsiyalarida modallik ma'nolarining xilma-xilligi deyarli har qanday baholash turini o'z ichiga olishi mumkin. Bu yondashuvda modallik chegaralari noaniq va mazmuni kuchli xilma-xil bo'lgan keng lingvistik kategoriya sifatida qaraladi. Torroq modallik tushunchasi hissiy-ifodali, zamoniy ma'nolar, inkor va maqsadga yo'nalganlik, umumlashtirish va boshqa munosabatlar modallik kategoriyasiga kirmasligi bilan bog'liq. Tilshunoslikda modallik tushunchasi mantiqdan o'zlashtirilganini inobatga olib, lingvistik modal ma'nolarni leksik, epistemik va deontologik imkoniyatlari va zaruriyati nuqtayi nazaridan o'rganish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Shu munosabat bilan tadqiqot ushbu modal ma'nolarning tabiiy lingvistik xususiyatlariga qaratilgan. Bundan tashqari, reallik yoki noreallik, istak, majburlash va asoslash ma'nolari modallik semantik tizimining majburiy elementlari sifatida tan olinishi lozim. Zamonaviy tilshunoslikda modallikning kategorial holati haqida yagona fikr yo'q. U

sintaktik, grammatik, mantiqiy-grammatik, semantik, semantik-pragmatik, funksional-semantik kategoriya sifatida tavsiflanadi. Boshlang'ich nuqta modallikning kategorial mansubligini aniqlash bo'lib, u o'z navbatida modal semantikasi ifodalovchi til vositalarining hajmi va xilma-xilligini belgilaydi.

Biz modallikning kategorial holatini aniqlashda eng maqbul funksional-semantik yondashuvni afzal ko'ramiz; bu yondashuv tadqiqotchilarni struktur-lingvistik vositalarni tanlashda cheklamaydi, balki tilning umumiy asosi - semantik funksiyasi va ushbu vositalarning kontekstual funksiyasi asosida kategorial vakillarni aniqlashga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili. Modallik kategoriyasi an'anaviy ravishda ikki turga bo'linadi: kategoriyaning asosini tashkil etuvchi va uzatilayotgan ma'lumotning voqelikka munosabatini ifodalovchi obyektiv modallik hamda so'zlovchining xabar mazmuniga bo'lgan munosabatini aks ettiruvchi, uzatilayotgan faktlarga ishonch darajasini yoki ma'lum bir g'oyaning mosligi ehtimolini belgilaydigan subyektiv modallik. Modallik dunyoning ayrim xususiyatlarini tavsiflamaydi, balki tilning qo'llanilish xususiyatlarini ko'rsatadi; u so'zlovchi va uning nutqi o'rtasidagi aloqani ifodalovchi toifaga mansub bo'ladi.

Epistemik modallik subyektiv modallik turiga mansub bo'lib, subyekt va belgi o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi. Bu aloqa so'zlovchi tomonidan obyektiv haqiqat sifatida emas, balki subyektiv tafakkur mahsuli sifatida baholanadi. Epistemik modallik, gapiruvchining fikrini ifodalovchi kategoriya bo'lib, taklif etilgan mazmunga nisbatan uning haqiqatga mos kelish nuqtai nazaridan munosabatini aks ettiradi. Ushbu kategoriya torroq ma'noda, ehtimoliy vaziyat sodir bo'lganligi, sodir bo'layotganligi yoki sodir bo'lish ehtimolini baholash sifatida talqin qilinishi mumkin. Epistemik modallik haqida tilshunoslarining qarashlari turlicha. Tilshunoslikda bu kategoriya mantiqiy-modallik tushunchalari ta'siriga uchraydi va epistemik modallikni imkoniyat hamda zaruriyat tushunchalari orqali ta'riflashga urinishlarda namoyon bo'ladi. Uni ehtimollik tushunchasi orqali ta'riflash nutq mazmunining voqelikka moslik ehtimolini miqdoriy baholash bilan bog'liq. Boshqa ta'riflar esa bu kategoriyaning bilim va ishonchlik tushunchalari bilan bog'laydi. Epistemik modallik so'zlovchining uzatilayotgan xabar mazmuniga, uning ishonchligi yoki haqiqiylikni baholash nuqtai nazaridan munosabatini ifodalaydi. Bu o'rinda haqiqat so'zlovchi nuqtayi nazaridan voqelik mazmunining muvofiqlik darajasi sifatida talqin etiladi. Epistemik modallik tushunchasi epistemik majburiyat, ya'ni so'zlovchining uzatilayotgan xabar voqeligi uchun mas'uliyati bilan ham bog'liq. Matniy yondashuv epistemik modallikni tinglovchini xabardor qilish vazifasi yuklatilgan shaxslararo modallikning bir ko'rinishi sifatida ko'rsatadi.

Epistemik modallikning harakati va xususiyatlarini tahlil qilishda M.Ya.Blox va A.V.Averina quyidagi ta'rifi beradilar: "Epistemik modallik modal-grammatik kategoriyalar tizimiga taalluqli bo'lib, so'zlovchining o'tmish, hozirgi yoki kelajakdagi biror-bir fakt ehtimolini baholashini (subyektiv epistemik modallik) yoki vaqt bilan bog'liq bo'lmagan istiqbol nuqtayi nazaridan (obyektiv epistemik modallik) o'z ichiga oladi." Ular epistemik modallik ochiq yoki yashirin ifodalanishi mumkinligini ham ta'kidlaydilar.

Ko'plab tilshunos olimlar subyektiv-modal ma'noni, xususan, baholovchi-tavsifiy va sof baholovchi ma'nolarni tavsiflaydilar. Bu ma'nolar so'zlovchining xabar mazmuniga shaxsiy munosabatini ifodalaydi, masalan: Rozilik yoki norozilik, qabul qilish yoki rad etish, ijobiy yoki salbiy baholash, hayratlanish, chalkashlik yoki tushunmaslik kabi ma'nolar. M.V.Petrushina modallik ma'nolarining tasnifini o'rganib, V.V.Vinogradovning fikrini tahlil qiladi va modallik so'zlovchining xabar mazmuniga nisbatan rostlik/yolg'onlik darajasini baholash bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. U bu mazmunni "subyektiv modallik, ishonch" kategoriyasi orqali ifodalaydi.

Epistemik modallik doirasiga fikr, taxmin, shubha va bashorat kabi ma'nolar kiradi. A.S. Potapenkoning fikricha, epistemik modallikning yana bir funksiyasi uning iboralarda ishonchli ifodaning yumshoq usuli sifatida qo'llanilishidir. Xorijiy tilshunoslarning epistemik modallik haqidagi tushunchalari turlicha bo'lsa-da, ular bir nuqtada birlashadilar: formal mantiq

tamoyillariga asoslanib, modallikni so'zlovchining xabarining ishonchligi uchun mas'uliyati (yoki mas'uliyatsizligi) sifatida talqin qilishadi.

Tahlil va natijalar. Epistemik modallikning tor talqiniga ko'ra, bu so'zlovchi xabarining ishonchligini baholashdir. Kengroq talqinlarda modallik nafaqat haqiqatni baholashni, balki xabar mazmuni va uning manbasi haqida ma'lumot berish vazifasini ham o'z ichiga oladi. Bunday yondashuvlar, masalan, T.Givon asarlarida uchraydi. Obyektiv va subyektiv epistemik modallik U bu mazmunni "subyektiv modallik, e'tiqod" kategoriyasi orqali ifodalaydi. J. Layons obyektiv epistemik modallikni ta'riflar ekan, bu shakl ehtimollik yoki haqiqatning obyektiv bahosini ifodalaydi, deydi. Subyektiv epistemik modallik esa so'zlovchining subyektiv taxminlarini aks ettiradi. F.R.Palmerning fikricha, obyektiv modallik mantiqiy xulosalarga asoslanadi, subyektiv modallik esa so'zlovchining xabar mazmuniga bo'lgan ishonch darajasini ko'rsatadi.

Misollar A.S. Potapenkoning fikricha, epistemik modallikning yana bir funksiyasi uning iboralarda ishonchli ifodaning yumshoq usuli sifatida qo'llanilishidir.

"U shu yerda bo'lsa kerak."

"U ertaga kelishi mumkin."

Kengroq talqinlarda modallik nafaqat haqiqatni baholashni, balki xabar mazmuni va uning manbasi haqida ma'lumot berish vazifasini ham o'z ichiga oladi. Bunday yondashuvlar, masalan, T.Givon asarlarida uchraydi. J. Layons obyektiv epistemik modallikni ta'riflar ekan, bu shakl ehtimollik yoki haqiqatning obyektiv bahosini ifodalaydi, deydi. Subyektiv epistemik modallik so'zlovchining subyektiv taxminlarini aks ettiradi. F.R.Palmerning fikricha, obyektiv modallik mantiqiy xulosalarga asoslanadi, subyektiv modallik esa so'zlovchining xabar mazmuniga bo'lgan ishonch darajasini ko'rsatadi.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, epistemik modallikni ifodalashda u ko'pincha an'anaviy usullar doirasidan tashqariga chiqadi. Yuqorida sanab o'tilgan belgilardan tashqari, so'zlovchining voqelikka munosabati kontekstual, ya'ni bilvosita, maxsus fe'llar, ravishlar va boshqalardan foydalanmasdan namoyon bo'lishi mumkin. Darhaqiqat, kontekstni idrok etish va tushunish an'anaviy modal ko'rsatkichlarni tushunishga qaraganda ko'proq vaqt talab etadi. Biroq modallikning bevosita ifodalanishi, ya'ni kontekst orqali ifodalanishi, o'zining ko'p imkoniyatligi bilan qimmatlidir. Masalan: U ko'zlarini yerga tikdi; mening yolg'on gapirayotganimni o'ylash unga og'ir edi.

Bu o'rinda biz A.V.Averinaning fikriga tayanamiz. Unga ko'ra, epistemik modallik so'zlovchining uzatilayotgan faktlarga munosabatini ifodalaydi (Averina, 2010: 24). Gap va matn tarkibida subyektiv modallikni ifodalovchi ko'plab lisoniy vositalar mavjud. Bunday vositalarning batafsil tasnifi M.Ya.Blox, A.V.Averina, M.V.Petrushina va boshqa tilshunoslar romonidan o'rganilgan. Ular orasida modal fe'llar va bo'laklar, maxsus sintaktik tuzilmalar, takrorlar, so'z tartibi, ohang, kirish so'zlar, kirish so'z birikmalari, kirish gaplar va boshqalar bor.

Xulosa. Ushbu maqolada modallik tushunchasining nazariy asoslari, ayniqsa, epistemik modallikning obyektiv va subyektiv shakllari tilshunoslik nuqtayi nazaridan atroflicha o'rganilgan. Tadqiqot davomida modallikning tilning universal kategoriyasi ekanligi va uning so'zlovchi bilan nutq mazmuni o'rtasidagi aloqani ifodalashdagi ahamiyati qayd etildi. Xususan, epistemik modallik so'zlovchiga xabar mazmunining ishonchlik va ehtimollik darajasini aniqlashga imkon beruvchi kategoriya sifatida alohida ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan. Obyektiv epistemik modallik voqelikni mantiqiy tahlil qilish va haqiqatni baholashga asoslansa, subyektiv epistemik modallik so'zlovchining shaxsiy fikrlari va taxminlarini aks ettiradi. Modallikni ifodalashda modal fe'llar, ravishlar, modus fe'llari kabi til vositalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, modallikni ohang, so'z tartibi va kontekstual vositalar orqali bilvosita ifodalash imkoniyati ham mavjud. Modallikning kontekstual ifodalanishi an'anaviy lingvistik belgilar orqali emas, balki bilvosita tarzda amalga oshiriladi, bu esa turli muloqot vaziyatlarida modallikdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Epistemik modallik so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi mazmunni baholashning muhim omili sifatida

tilshunoslikda o'rganilishi zarur bo'lgan murakkab kategoriya hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot til tizimida modallikning o'rnini aniqlash, shuningdek, epistematik modallikning nazariy va amaliy jihatlarini

yoritishga qaratilgan. Mazkur mavzuni yanada chuqurroq o'rganish turli tillarda modallikning ifodalanish xususiyatlarini tadqiq etish orqali tilshunoslikka yangicha yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Akhunzyanova, R.R. (2012). Epistemic modality and means of its expression in English and Tatar languages. Abstract of dissertation for the degree of candidate of philological sciences. Naberezhnye Chelny.
2. Averina, A. V. (2010). Epistemic Modality as a Language Phenomenon: on the Material of the German Language: monograph. Moscow.
3. Belyaeva, E. I. (1985). Functional-Semantic Fields of Modality in the English and Russian Languages. Voronezh.
4. Biber, D., Conrad, S., Reppen, R. (1998). Corpus Linguistics. Cambridge.
5. Blokh, M.Ya., Averina, A.V. (2011). The field of epistemic modality in the space of the text: monograph. Moscow: Moscow State Pedagogical University.
6. Bondarenko, V. N. (1977). Types of Modal Meanings and Their Expression in Language. Abstract of a PhD Dissertation. Moscow.
7. Lyons, J. (1977) Semantics. Cambridge.
8. Palmer, F. R. (1986). Mood and Modality. Cambridge.
9. Petrushina, M.V. (2010). Modality of disapproval: methods and means of implementation in the Russian language: monograph. Moscow: MGUP.
10. Troshina, A. V. (2008). Epistemic Modal Modifiers in the English and Russian Languages. Abstract of a PhD Dissertation. Saint-Petersburg.